

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота

(магістра)

**З теми: «Українсько-турецькі відносини за
гетьманування Петра Дорошенка 1665-1676 рр.»**

Виконала: студентка 2 курсу магістратури,
IstAb1-16 групи

напрямку спеціальності 032 Історія та
археологія за освітньою програмою Історія

Марціник Мар'яна Володимирівна

Керівник: доктор історичних наук, професор
Степанков Валерій Степанович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський —2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 Історіографія та джерела	7
1.1 Історіографія проблеми.....	7
1.2 Опис джерельної бази роботи.....	17
1.3 Методичні засади дослідження.....	21
Висновки до розділу I.....	25
РОЗДІЛ 2 Становлення турецької орієнтації у політиці Петра Дорошенка	26
2.1 Пошук зовнішньополітичних орієнтирів гетьманом.....	26
2.2 Відносини з Портою і Кримом в 1666-1667 р.	31
Висновки до розділу II.....	41
РОЗДІЛ 3 Прийняття турецької протекції і проблеми її ратифікації	42
3.1 Українсько-турецькі переговори 1668 р.. Проект договору.....	42
3.2 Корсунська козацька рада 1669 р. та її наслідки.....	47
3.3 Проблема ратифікації українсько-турецького договору.....	52
Висновки до розділу III.....	55
РОЗДІЛ 4 Успіхи й невдачі українсько-турецьких відносин 1672 -1676 рр.	56
4.1 Початок польсько-турецької війни 1672-1676 рр.. Роль армії П. Дорошенка в облозі Кам'янця-Подільського.....	56
4.2 Українська проблема у польсько-турецьких переговорах у Бучачі. Укладення договору та його наслідки для Правобережної Гетьманщини..	66
4.3 Крах про турецької політики П. Дорошенка. Похід Мехмеда IV на Правобережжя у 1674 р. та його наслідки.....	72
Висновки до розділу IV.....	82
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	87

ВСТУП

Актуальність теми. Українсько-турецькі відносини в добу гетьманування П. Дорошенка є недостатньо вивченим в історіографії. Починаючи з XIX століття дослідниками неодноразово зверталася увага на окремі аспекти їх розвитку, але пріоритетом для вивчення були відносини Української держави з Річчю Посполитою і Московським Царством. Тому до сьогодні немає жодної монографічної роботи присвяченої про турецькій діяльності П. Дорошенка. На сьогодні ми маємо вкрай обмежену джерельну базу вивчення обраної проблеми, оскільки значна частина документів була втрачена в ході воєнних дій.

Зі здобуттям нашою країною незалежності, а також налагодженням дипломатичного співробітництва з Турецькою республікою, розширилися можливості дослідження тюркських джерел, які здатні заповнити «білі плями» в історії відносин між країнами. Через заідеологізовану, польською і російською історіографією, інтерпретацію українсько-турецьких відносин за П. Дорошенка, політику якого трактували як «зраду», спотворюється загальна картина української революції XVII століття. Адже головною метою гетьмана було об'єднання і виборення незалежності для козацької України.

Висвітлення подій і процесів, що відбувалися в цей період в державах допоможе нам глибше зрозуміти мотиви зближення та розвитку відносин між країнами. Через недостатнє вивчення теми турецько-українських відносин у науковій літературі в університетських та шкільних навчальних планах вивчення українсько-турецьких відносин впродовж гетьманування П. Дорошенка обмежене окремими їх аспектами, що зумовлює прогалини в знаннях учнів.

Об'єктом дослідження є історія зовнішньої політики українського уряду у період революції (1648-1676 рр.)

Предметом дослідження є становлення і розвиток українсько-турецьких відносин в період 1665-1676 років.

Хронологічні межі охоплюють період 1665-1676 років. Нижня хронологічна межа зумовлена початком гетьманування П. Дорошенка. Оскільки переговори між останнім і кримським ханом розпочалися до влітку 1665 року, й були спрямовані на усунення від влади правобережного гетьмана С. Опари. Тому в цьому випадку доречно розпочати хронологічні межі дослідження з гетьманування С. Опари (червень-серпень 1665 р.), після ув'язнення котрого розпочалося володарем булави став П. Дорошенко. Верхня хронологічна межа завершується 1676 роком, часом коли гетьман зрікся булави, що ознаменувало закінчення Національної революції XVII ст.

Географічні межі охоплюють територію козацької України та європейської частини Османської імперії.

Метою роботи є з'ясування характеру українсько-турецьких відносин у 1665- 1676 роках. Для досягнення поставленої мети слід розв'язати наступні **завдання:**

- охарактеризувати стан історіографічного вивчення проблеми та наявну джерельну базу;
- висвітлити початок встановлення дипломатичних відносин між козацькою Україною і Портою;
- проаналізувати вплив Андрусівського перемир'я на українсько-турецькі відносини;
- в'яснити процес прийняття турецького протекторату Українською державою;
- розкрити причини початку і перебіг польсько-турецької війни у 1672 рр.;
- проаналізували Бучацький мирний договір і його наслідки для втілення державницьких планів П. Дорошенка;
- в'яснити характер українсько-турецьких відносин упродовж 1674-1676 років.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети роботи нами були використані спеціальні та загальнонаукові методи дослідження. Методи синтезу і аналізу використовувалися для дослідження різних аспектів дипломатичної діяльності українського уряду протягом 1665-1676 рр.. Порівняльно-історичний дав змогу порівняти відносини козацької України й Порту за гетьманування П. Дорошенка та його попередників, визначити спільні та відмінні риси. За допомогою біографічного методу досліджено постаті і вплив на зовнішню політику України П. Дорошенка, Я. Собеського, І. Сірка та ін.. Проаналізувати і порівняти відомості, задля отримання об'єктивних результатів, з праць сучасних авторів і перших дослідників гетьманування П. Дорошенка допоміг ретроспективний метод. Завдяки хронологічному методу історію українсько-турецьких відносин викладено в хронологічній послідовності. Простежити зв'язок між зовнішньою політикою П. Дорошенка та його попередників допоміг діахронний метод.

Елементи наукової новизни дослідження визначаються, насамперед спробою комплексного вивчення українсько-турецьких відносин у 1665-1676 роках, як провідного напрямку зовнішньої політики П. Дорошенка. В роботі проаналізовано спірні в історіографії етапи розвитку відносин між державами. Насамперед, досліджено процес прийняття протекції султана і визначено, що її було прийнято в грудні 1670 року.

Практичне значення роботи полягає у тому, що матеріали дослідження створюють підстави для подальшого вивчення українсько-турецьких відносин XVII століття. Основні положення та результати магістерської роботи можуть бути використані: для розробки навчальних програм, методичних матеріалів і підготовки навчальних посібників з історії України, історії міжнародних відносин, історії Національної революції XVII століття.

Апробація результатів дослідження здійснена під час обговорення на засіданнях кафедри Всесвітньої історії КПНУ ім. І. Огієнка в жовтні та грудні 2017 р.. Основні положення роботи відображені у доповідях на університетській студентській конференції у статтях «Проблема прийняття

турецької протекції в 1668 р. - березні 1669 р.» та «Політичні погляди правобережної української еліти, очолюваної Петром Дорошенком у серпні 1665 р. – березні 1669 р. (проблема прийняття протекції)».

Публікації. По темі роботи здійснено 2 публікації: в студентському науковому збірнику «Наукові праці студентів і магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (2017, вип. 14) та «Збірнику наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (2017, вип. 11).

Структура бакалаврської роботи обумовлена характером, змістом, метою і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Петро Дорошенко – визначний державний, військовий та політичний діяч. Період його гетьманування був вкрай складним для Української держави, в боротьбу за поділ котрої долучилися Польща, Московія, Крим, а згодом й Османська імперія. В цих складних зовнішньополітичних обставинах гетьман намагався домогтися об'єднання Гетьманщини і звільнення її території від ворогів. Важливою частиною його політики були відносини з Портою, адже гетьман прийняв протекцію султана. Тому вивчення проблеми українсько-турецьких відносин допоможе нам краще зрозуміти мотиви діяльності П. Дорошенка. Отже, вивчення джерел та літератури з дозволило зробити наступні висновки:

- Проблема українсько-турецьких взаємин за гетьманування П. Дорошенка порушувалася дослідниками ще в ХІХ ст.. Серед перших, хто спробував оцінити зовнішньополітичну діяльність гетьмана були: М. Костомаров, який одним з перших звернув увагу на руйнування і спустошення Правобережжя внаслідок воєнних дій у 1674-1675 рр., М. Грушевський, визнав необхідним прийняття протекторату султана, задля збереження державності України. Монографічних робіт, які були б присвячені дипломатичним зносинам між двома державами у досліджуваний період немає. Проблема взаємовідносин Порти і Війська Запорозького вивчалася або в контексті цілісної дипломатичної історії нашої держави (О. Апанович, Д. Дорошенко, В. Горобець, В. Сергійчук, Т. Яковлева, В. Смолій, В. Степанков), або фрагментарно, коли досліджувався певний етап діяльності українського уряду в турецькому напрямку (Т. Чухліб, Ю. Мицик, В. Степанков, М. Крикун, В. Кривошея). Це зумовило існування різних підходів у трактуванні особливостей стосунків між державами в досліджуваний період.

- Джерельна база дослідження є обмеженою, оскільки втрачені більшість документів з гетьманського архіву в Україні та ханського архіву в Криму. Всі, відомі нам джерела, можемо розділити на декілька груп, найважливішими з яких, на нашу думку, є дипломатичні та епістолярні матеріали. На їх основі можна проаналізувати розвиток відносин між державами, проте їх кількість є обмеженою, що створює прогалини в вивченні про турецької діяльності П. Дорошенка. Актуальними для дослідження є тюркські джерела, що подають бачення українсько-турецьких відносин з боку османських хроністів.

- Ставши володарем булави влітку 1665 року П. Дорошенко, у своїй зовнішньополітичній діяльності, одним з пріоритетних напрямків, в силу обставин, обрав татарський, оскільки, маючи зв'язки серед кримської знаті, зумів залучитися її підтримкою задля утвердження своєї влади на Правобережжі. На нашу думку, дипломатичні зв'язки між султаном та гетьманом були встановлені ще на початковому етапі гетьманування останнього, підтвердженням чого служить лист великого візира до П. Дорошенка, датований квітнем 1666 року.

- Головною метою діяльності гетьмана було об'єднання України і збереження її незалежності, що здійснити власними силами він не міг, лише за допомогою сильного союзника. Звернутися до султана з наміром прийняти протекцію П. Дорошенка спонукало укладення Андрусівського перемир'я, між Річчю Посполитою та Московським Царством. Домовленість перекреслила можливість об'єднати обидві сторони Дніпра, що спонукало гетьмана активізувати переговорний процес з Портою. Не можемо не звернути увагу на негативний вплив Андрусівського договору на Туреччину, котра, ще з часів гетьманування Б. Хмельницького, козацьку Україну вважала сферою своїх інтересів, тому вороже сприйняла укладене перемир'я.

- Українсько-турецькі переговори, що тривали впродовж 1667-1668 р., завершилися згодою султана надати протекцію Українській Державі. Скликана, з цього приводу, гетьманом старшинська рада в серпні

1668 року розробила проект договору з султаном. На нашу думку, цей документ є одним з найважливіших джерел, що висвітлює нам умови функціонування політичної системи Гетьманщини під зверхністю султана. Згідно договору гарантувався внутрішньополітичний суверенітет козацької України, поновлювалися права православної церкви. Та найголовніше майбутня угода з султаном трактувалася як не як підданство, а «приятельство» між державами.

- В березні 1669 року поблизу Корсуня П. Дорошенко зібрав старшинську раду, головною метою проведення якої стала згода Мехмеда IV надати протекцію на запропонованих українцями умовах. Гетьман зумів консолідувати старшину навколо ідеї складення присяги турецькому володарю, проте на самій раді цього не відбулося, було складено усну домовленість про надання «опіки» козацькій Україні. На нашу думку, офіційне складення присяги султану гетьманом і старшиною відбулося в грудні 1670 року, приводом до чого стало надання гетьманських клейнод опоненту П. Дорошенка М. Ханенку.

- Вторгнення польських військ на Правобережжя на серпні 1671 року загостило відносини між Османською імперією й Річчю Посполитою, а небажання польської сторони відмовитися від претензій на ці території спонукало султана розпочати війну проти короля. Захоплення українськими і турецькими підрозділами фортеці Кам'янець-Подільського, завдало значного удару обороноздатності Польщі. Проте в плани Мехмеда IV не входив розгром Речі Посполитої, тому зупинившись поблизу Бучача в жовтні 1672 року розпочалися польсько-турецькі переговори, на яких не була присутня українська сторона. 17 жовтня між державами було підписано мирну угоду, наслідком якої стало утворення Кам'янець-Подільського еялету. Для П. Дорошенка укладення Бучацького мирного договору унеможливило об'єднання усіх етнічних територій України під своєю булавою, що породило розчарування гетьмана у виборі протектора.

- В 1674 році відбувся похід турецьких військ проти Москви на Правобережжя, його результатом стало жахливе спустошення краю, більшість мешканців якого або потрапили в полон, або переправилися на Лівобережжя. Після цих подій гетьман остаточно втратив довіру населення й авторитет серед української еліти. Прагнення П. Дорошенка об'єднати під своєю булавою всю Україну виявилось неможливим. Тому він в 1676 році добровільно зрікся булави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб. : В типографии Праца. — Т. 5. 1659-1665. — 1867. — 335 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. - СПб.: В типографии Праца. — Т. 6. 1665-1668. — 1869. — 6, 280 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб. : В типографии Праца. — Т. 7. 1657-1663; 1668-1669. — 1872. — 9, 398 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб. : В типографии Праца. — Т. 8. 1668-1669; 1648-1657. — 1875. — 10, 400, 16 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб. : В типография М. Эттингера. — Т. 9 1668-1672, — 1877. — 26, 988, 24 с.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб. : Типографія брат. Лантелеевыхъ. — Т. 12. 1675-1676. — 1882. — 20, 874, 15 с.
7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. — СПб. : В типография М. Эттингера. — Т. 11. 1672-1674. — 1879. — 28, 820, 18 с.
8. Величко С. Літопис / [Пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич]. — К.: Дніпро. — Т. 2. — 1991.— 642 с.
9. Літопис Самовидця / [упоряд. Я.І. Дзиря]. — К.:Наукова думка, 1971. — 205 с.
10. Мицик Ю. Дипломатичні інструкції Петра Дорошенка послам до Речі Посполитої (1669-1670) / Ю. Мицик // Гетьман Петро Дорошенко та його доба

- в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16 жовтня 2015 р., м. Київ). – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 126-142. — (Музей гетьманства).
11. Мицик Ю. З джерел до історії Османської імперії та Кримського ханства XVI - першої половини XVIII ст. / Ю. Мицик // Україна в Центрально-Східній Європі. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. — Вип. 9–10. — С. 327-360.
  12. Мицик Ю. З дипломатичного листування уряду Кримського ханства (друга половина XVI – початок XVIII століть) / Ю. Мицик // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Том ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — Львів, 2000. — С. 473-502.
  13. Мицик Ю. З документації гетьмана Петра Дорошенка // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа. - К., 1999. - С. 70-102.
  14. Мицик Ю. З польських рукописних збірників про гетьмана Петра Дорошенка / Ю. Мицик // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16 жовтня 2015 р., м. Київ). – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 142-171. — (Музей гетьманства).
  15. Мицик Ю. Регести з документів "татарського відділу" Архіву коронного в Варшаві (кінець XVI-XVII ст.) / Ю. Мицик // Україна в Центрально-Східній Європі. — 2002. — Вип. 2. — С. 318-365.
  16. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / [Упорядн. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. — Київ-Львів, 2004. — 1088 с. (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України; Наукове товариство імені Шевченка; Центральний державний історичний архів України, м. Київ).
  17. Grabowski A. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski / A. Grabowski . – Kraków. —Т. I. —1845. – 274 s.

18. Kluczycki F. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / F. Kluczycki. – Kraków : w drukarni "CZASU". — Т. 1. — Cz. 2. — 1880. — 1666 s.
19. Kluczycki F. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / F. Kluczycki. – Kraków : w drukarni "CZASU". — Т. 1. — Cz.1. — 1880. — 750 s.

2. Література:

Монографії та статті:

20. Антонович В. Гетьман Петро Дорошенко / В. Антонович // Про козацькі часи на Україні. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1991. – С.143-154.
21. Бушкович П. Россия и украинское гетманство в 1653-1725 годах / П. Бушкович // Белоруссия и Украина: история и культура. Ежегодник 2004. — М. : Наука, 2005. — С. 67-93.
22. Газін В. Прихід до влади Петра Дорошенка як один з чинників московсько-польського «порозуміння» 1667 р. / В. Газін // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2016. — Т. 26. — С. 241-248.
23. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII - першої чверті XVIII ст. / В. М. Горобець. — К. : НАН України. Інститут історії України, 1995. – 70 с.
24. Горобець В. М. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В. М. Горобець. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 271с.
25. Григор'єва Т. Ю. Дипломатія Речі Посполитої напередодні та під час польсько-османської війни 1672-1676 рр. / Т. Ю. Григор'єва // Наукові записки НаУКМА. — К., 2010. – Т. 104 – С. 42-46.
26. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский // [Сост. и ист.-би-огр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолий; Примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия]. — К.: Лыбидь, 1990.— 400 с. — («Памятники исторической мысли Украины»).

27. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. — Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1967. — 575 с.
28. Дашкевич Я. Кам'янець-Подільський XVI-XVIII ст.: місто трьох гербів / Я. Дашкевич // Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках. — Львів, 2003. — С. 75-95.
29. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. — 1750-ті рр.). Посібник для університетів / [В. Смолій, В. Степанков, В. Горобець, Т. Чухліб]. — К.: Вид-во «АМЕННОТЕР», 2016. — 320 с.
30. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності / Д. Дорошенко. — Нью-Йорк: Видання УВАН у США, 1985. — 712 с.
31. Дорошенко Д. Польсько-українська війна 1671 року (До історії гетьманування Петра Дорошенка) / Д. Дорошенко // Відбитка а Наукового збірника т. III Українського В. Університету в Празі. — Прага: Накладом Українського Вільного Університету в Празі, 1942. — С. 161-202.
32. Дорошенко Д. Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665-1666) / Д. Дорошенко // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. — Том 4. — 1942. — С. 120-144.
33. Журавльов Д. В. Українсько-османські відносини останньої третини XVII ст. і «турецький проект» гетьмана П. Дорошенка / Д. В. Журавльов // Дриновський збірник. — Харків – Софія: Видавництво Болгарської академії наук імені проф. Марина Дринова, 2015. — Т. VIII. — С. 129-137.
34. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — Т. 2. — 724 с.
35. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи / Л. Кинросс // Пер. с англ. М. Пальникова. — М.: КРОН-ПРЕСС, 1999. — 696 с.
36. Колодзейчик Д. Кам'янецький еялет: турецькі джерела до історії Поділля 1672—1699 років / Д. Колодзейчик // Український археографічний щорічник. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 113-118.

- 37.Кривошея В. В. Козацька старшина в українському державотворенні середини XVII - кінця XVIII ст. / В.В. Кривошея // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – С. 72-79.
- 38.Кривошея В. В. Козацька старшина Правобережжя (1665 р. – кінець XVII ст.) / В.В. Кривошея // « Гілея (науковий вісник)»: Збірник наукових праць.- К.: Основа, 2008. Випуск 13. - С. 4-20.
- 39.Кривошея І. Неурядова старшина в дипломатичних місіях другої половини XVII ст./ І. Кривошея // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16 жовтня 2015 р.,м. Київ) – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 71- 87.
40. Крикун М. Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року / М. Крикун // Центральна і Східна Європа в XV-XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича. – Львів, 1998. — С. 190-215.
- 41.Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року / М. Крикун // Записки НТШ. — Львів, 1999. — Т. ССXXXVIII — С. 117-148. — (Праці історико філософської секції).
- 42.Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII - на початку XVIII століття / М. Крикун. — К.: Критика, 2006. — 473 с.
- 43.Крикун М. Турецький похід у Правобережну Україну 1674 року / М. Крикун // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 1999. — Випуск 34. — С. 123-64.
44. Кульчинський О. Б. Османський хроніст Мустафа Наїма та українська історіографія / О. Б. Кульчинський // Сходославство. – 2011. — № 55-56. — С. 80-93.

45. Мицик Ю. Джерела з польських архівосховищ до історії України другої половини XVII ст. / Ю. Мицик // Український археографічний щорічник. — К. : Наук. думка, 1992. — Вип. I. — С. 72-93.
46. Мицик Ю. Іван Сірко / Ю. Мицик. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 160 с.
47. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця / Ю. Мицик; — К.: Києво-Могилянська академія, 2007. — 392 с. — (Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.», Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Канад. ін-т укр. студій при Альберт. ун-ті в Едмонтоні).
48. Нагнибіда Р. В. Оборонні укріплення Подільського воєводства у часи польсько-турецької війни 1672–1699 років / Р. В. Нагнибіда // Праці Центру пам'яткознавства. — 2015. — Вип. 27. — С. 206-225.
49. Нариси з історії дипломатії України / [під ред. В. А. Смолія та ін.]. - К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. - 736 с.
50. Окіншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. / Л. Окіншевич // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. — 1929. — Вип. VI. — С. 253-425.
51. Петров М. Б. Записки іноземців XV-XVIII ст. як важливе джерело з історії Кам'янця-Подільського / М. Б. Петров // Український історичний журнал. — 2007. — № 2. — С. 197-212.
52. Санин Г. Украина в политических отношениях Российского государства и Османской империи (1667-86 гг.) / Г. Санин // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. — К.: Інститут історії України НАН України, 2000. — Вип. 1. — С. 333-347.
53. Сергійчук Б. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI-на початку XXI ст. / Б. Сергійчук, В. Сергійчук. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. — 320 с.
54. Смолій В. А. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К. : Темпора, 2011. — 632 с.

- 55.Смолій В. А. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади / В. А. Смолій, В. С. Степанков — К.: Інститут історії України НАН України, 2014. — 194 с.
- 56.Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.) / В.А. Смолій, В. С. Степанков // Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. –Т. 7. – 352 с.
- 57.Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 447 с.
- 58.Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної гетьманщини 1669-1726 рр.. Наукове видання/ О. Сокирко. — К. : Темпора, 2006. – 280 с.
- 59.Степанков В. С. Зовнішня політика Петра Дорошенка весною 1671 року / В. С. Степанков // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. — Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2011. — Випуск 20. — С. 631- 645.
- 60.Степанков В. С. Бучацький договір 1672 р.: передумови, перемовини, укладення та наслідки для Правобережної Гетьманщини / В. С. Степанков // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – 2013. — Вип. 6: На пошану професора А. Г. Філінюка. – С. 221-238.
61. Степанков В. С. Відмова Варшави від миротворчого курсу врегулювання української проблеми політичним шляхом та її наслідки (серпень 1666 . – СІЧЕНЬ 1667 РР.) / В. С. Степанков // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. — Випуск 2. — С. 110-124.
62. Степанков В. С. Вторгнення Яна Собеського у Правобережну Гетьманщину та його переговори з Петром Дорошенком про умови входження до Речі Посполитої (осінь 1674 – зима 1675 рр.) / В. С. Степанков, В. А. Смолій // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : збірник наукових

- праць. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Випуск 1. – С. 54-72.
63. Степанков В. С. Утвердження влади Петра Дорошенка у Правобережній Гетьманщині (вересень 1665 – липень 1666 рр.) / В. С. Степанков // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.19 : На пошану академіка В.А.Смолія. — С. 45-65.
64. Степанков В. С. Ян Перденя. Гетьман Петро Дорошенко і Польща / В. С. Степанков // Український історичний журнал. — 2002. — № 6. — С. 133-139.
65. Туранли Ф. Г. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). Монографія. / Ф. Г. Туранли. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. — 606 с.
66. Туранли Ф. Г. Османський документ про дипломатичну діяльність гетьмана Петра Дорошенка / Ф. Г. Туранли // Український археографічний щорічник. — К., 2001. – Вип. 5–6. – Т. 8–9. — С. 334-340. — (НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії).
67. Туранли Ф. Г. Стосунки України з Кримським ханством, Високою Портою та Річчю Посполитою / Ф. Г. Туранли // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: ВІЗ УАН, 2012. – Випуск 61 (№ 6). — С. 22-30.
68. Туранли Ф. Г. Тюркські джерела до історії України / Ф. Г. Туранли. - К.: Видавництво Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2010. — 368 с.
69. Туранли Ф. Турецький вектор у дипломатичній діяльності українських гетьманів / Ф. Туранли // Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu Kazak Dönemi (1500-1800). — Bildiriler. - 2015. - С. 611-626.
70. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура / [Ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), О. Бакинська, В. Горобець (заст. відп. ред.), В. Матях (відп. секр.), Ю. Мицик, В. Степанков, Я. Федорук, Т.

- Чухліб (заст. відп. ред.)). – К.: Інститут історії України, 2014. – 671 с. — (НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва).
71. Флоря Б. Н. Начало открытой османской экспансии в Восточной Европе (1667-1671 гг.) / Б.Н. Флоря // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в 17 в.. — Москва, 2001. — Ч. 2. — С. 102-108.
72. Чухліб Т. В. «Цісар Турецький дозволяє Козацькому Війську та його державі плавати по Чорному морю...»: політичні відносини українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи / Т. В. Чухліб // Україна в Центрально-Східній Європі /// НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2010. — Вип. 9–10. — С. 93 -135.
73. Чухліб Т. В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713) / Т. В. Чухліб. — К. : Вид. Дім: «Києво-Могилянська академія», 2004. — 288 с.
74. Чухліб Т. В. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Т. В. Чухліб. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 616 с.
75. Чухліб Т. В. Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 років // Т.В. Чухліб. — К. : Вид. Дім: «Києво-Могилянська академія», 2010. — 446 с.
76. Чухліб Т. В. Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження / Т. В. Чухліб. — К. : Наш час, 2007. — 156 с.
77. Чухліб Т. Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості в Андрусові 1667р. / Т. Чухліб // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. — К.: Інститут історії України НАН України, 2003. — Вип. 3. — С. 193-206.
78. Чухліб Т. Гетьман Петро Дорошенко та його політика умиротворення Московського царства / Т. Чухліб // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16

- жовтня 2015 р., м. Київ). – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – С. 58-71. — (Музей гетьманства).
79. Чухліб Т. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.) / Т. Чухліб // Український історичний журнал. – 2007. – Вип. 1, (№472). — С. 39-61.
80. Чухліб Т. Проект «козацького князівства» – історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? / Т. Чухліб // Український історичний журнал. – 2014. – Вип. 4 (№517). – С. 71-93.
81. Чухліб Т.В. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. / Чухліб Т.В. // Український історичний журнал. - 2005. - № 2. - С. 48-67
82. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.) / Т. Яковлева // [Пер. з рос. Л. Білик]. - К.: Вид. Соломії Павличко «Основи», 2003. – 644 с.
83. Bobiatyński K. Militarne uwarunkowania negocjacji polsko-moskiewskich w Andruszowie w latach 1666-1667 / K. Bobiatyński // Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI-XVII wieku. - Zabrze - Tarnowskie Góry, 2013. - S. 385-403.
84. Kolodzeiczik D. The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (15th–18th century: a study of peace treaties followed by annotated documents. / D. Kolodzeiczik. — Leiden: Brill, 2011. — 1049 p. — (The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy. Edited by Suraiya Faroqhi, Halil İnalcık and Boğaç Ergene. Volume 47.)
85. Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska / J. Perdenia . – Kraków: Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2000. – 500 с.
86. Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki z Polską w XV-XVIII w Warszawa: Książka i Wiedza / L. Podhorodecki, 1987. — 358 s.
87. Zbigniew H. Garnizon wojskowy Kamieńca Podolskiego w latach 1667-1672 – zarys problematyki / H. Zbigniew // Saeculum Christianum : pismo historyczne 21, 2014. – С. 141-153.

3. Електронні ресурси:

88. Апанович О. Найтрагічніший гетьман України / О. Апанович // Гетьмани України кошові отамани Запорозької Січі [Електронний ресурс]. – К. : Либідь, 1993. – С. 97-133. – Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/getman/5.html>
89. Костомаров Н. И. «Руина» Исторические монографии и исследования (Серия "Актуальная история России") / Н. И. Костомаров // [Електронний ресурс]. — М.: "Чарли", 1995. — режим доступу: http://az.lib.ru/k/kostomarov_n_i/text_1885_ruina.shtml
90. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр // [Електронний ресурс]. — К.: Т-во «Знання» України, 1992, — 192 с. — режим доступу: <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>
91. С. М. Соловьев История России с древнейших времен / С. М. Соловьев // [Електронний ресурс]. — Т. 11. — 1861. — Режим доступу: http://az.lib.ru/s/solowxew_serzej_mihajlowich/text_1110.shtml
92. Степанков В. С. Участь Петра Дорошенка у Кам'янецькій кампанії 1672 р. Мегмеда IV та її політичні наслідки / В. С. Степанков // [Електронний ресурс] - режим доступу: <http://kphistory.com.ua/v-s-stepankov-uchast-p-doroshenka-u-kamyanetskij-kampaniji-1672-r-mehmeda-iv-ta-jiji-politychni-naslidky-chastyna-1>
93. Чухліб Т. Петро Дорошенко - гетьман обох берегів Дніпра / Т. Чухліб // Гетьмани Руси-України [Електронний ресурс]. – Донецьк: ТОВ "ВКФ "БАО", - 2012 р. — режим доступу: <http://www.haidamaka.org.ua/0237.html>